

Osmanlı Devletinde Barutun ve Ateşli Silahların Kullanımının Yaygınlaşması

Arş. Gör. Dr. Yunus İNCE
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Giriş¹

İnsanın temel fizyolojik ihtiyaçlarının başında korunma ve beslenme gelir. Yaşamın devamı için öncelikle bu ihtiyaçların giderilmesi zaruridir. Korunma ve beslenme gibi insanoğlunun temel ihtiyaçları², bunları karşılayacak bazı icatların yapılmasını sağlamıştır. İlk silahlar, bu gerekçelerle icat edilmiş olmalıdır. İlk silahlar, genelde ileriye doğru atılan bir cismin havada yol almasından elde edilen hızdan istifade edilmesi prensibine göre tasarlanmıştır. Fırlatılan nesne, önce basit bir taş iken daha sonra ucu sivriltilmiş mızrak, ok, vb. olmuştur. Zamanla kargı, sapan ve mancınık gibi basit silahlar bunları izlemiştir. Ancak atış teknolojisindeki en büyük ilerleme için barutun icadını beklemek gerekecektir.

Barut güherçile, kükürt ve odun kömürünün belli oranlarda karıştırılmasıyla elde edilen patlayıcı bir maddedir³. Karışım oranları değiştirilerek farklı amaçlar için farklı barut türleri üretilmiştir. Kara barutun içine katılan odun kömürü, baruta siyah renk veriyordu. Barutun ilkel şekli olan bu ürün, rengi sebebiyle kara barut olarak adlandırılmıştır.

Barutu meydana getiren maddelerin başında güherçile gelir. Barut üretiminde genellikle Hint güherçilesi (potas güherçilesi)

¹ Bu makale 02.07.2013 tarihinde Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında kabul edilen, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğünce desteklenen 09103001 numaralı "Osmanlı Barut Üretim Teknolojisinde Modernleşme: Azadlı Baruthanesi (1794-1878)" isimli doktora tezinin giriş bölümünün özetidir.

² Abraham H Maslow, "A Theory of Human Motivation", Motivation and Personality, Harper&Row Publisher, New York 1987, s. 15-31.

³ Hasan Tahsin, Fenn-i Eslîhâ, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matba'ası, İstanbul 1313, s. 14; Gabor Agoston, "Gundpowder For The Sultan's Army: New Sources on The Supply of Gundpowder to the Otoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth And Seventeenth Centruies", Turcica, XXV, Paris 1993, s. 8-85; Gabor Agoston, " XVI. Yüzyılda Macaristan'da Osmanlı Barut Üretimi: Budin Baruthânesi", (Kısaltma: "Macaristan'da Osmanlı Barut Üretimi"), Belleten, LXVII / 249, Ankara 2003, s. 542-543; Gabor Agoston, "Avrupa'da Osmanlı Savaşları 1453-1826", Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815, (Kısaltma: "Osmanlı Savaşları"), çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2002, s. 140; Gölen, Baruthâne, s. 218.

(KNO₃) ve Şili güherçilesi (süt güherçilesi) (NaNO₃) kullanılmıştır. Barutu oluşturan maddelerden güherçile, kükürtle odun kömürünün yanması için gereken oksijeni verir. Kükürt (S) barutun kolayca tutuşmasını sağlar. Odun kömürü, bünyesindeki karbon (C) ve güherçiledeki oksijen (O) yanarak karbon dioksit (CO₂) gazını ortaya çıkarır. Barut yanınca geriye karbon dioksit (CO₂), kükürt dioksit (SO₂) gazları ile potasyum sülfat (K₂SO₄), potasyum karbonat (K₂CO₃) ve potasyum sülfür (K₂S) bulunan bir atık kalır. Yanma neticesinde açığa çıkan gazlar 3.000 katlık bir genişlemeye sebep olur⁴.

1. Barutun İcadı ve Kullanımının Yaygınlaşması

Barutun icadı ve ateşli silahlarda kullanılması hakkında Osmanlı kroniklerinde muhtelif bilgiler bulunmaktadır. İbrahim Peçevî, 1370 yılında Avusturyalı Bertoloş adlı bir hekim tarafından barutun icat edildiğini ifade etmektedir⁵. Osmanlı müverrihi Halil Nuri, nerede icat edildiğini belirtmeksizin hicrî 40 yılında barutun icat edildiğini ve ardından da top, tüfek ve humbara gibi silahların icat edildiğini belirtir⁶. Kethüda Said ve Ahmed Asım, barutun hicrî 766 yılında bir Alman rahip tarafından icat edildiği kanaatinde dirler⁷. Ahmed Cevdet Paşa, bu konuda üç rivayetten bahseder: Birinci rivayet, hicrî 700'de Almanya'nın Badgran(?) [Breisgrau (bugün Baden-Württemberg)] dükalığı, Freiburg (Frayburg) şehrindeki bir keşiş tarafından icat edildiği şeklindedir. İkinci rivayete göre barut, bu tarihten çok daha önce bir İngiliz keşiş tarafından icat edilmiştir. Üçüncü rivayet ise barutun Çinliler tarafından icat edildiği⁸ şeklindedir. Bugün tarihçilerin çoğu, barutun eski Çin'de icat edildiğini kabul etmektedir.

Barutun ne bir savaş aracı yapma düşüncesiyle ne de yanıcı bir madde elde etmek için üretilmediği, eski Çin'de *hayat iksirini* bulmak için yapılan bazı deneyler sonucunda bulunduğu bilinmektedir. Çinli Taocu simyacılar, gerçeğin gizemini çözebilmek

⁴ Alfred W.Crosby, Ateş Etmek Tarihte Fırlatma Teknolojileri, çev. Aybek Görey, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2003, s. 89.

⁵ Peçevî İbrahim Efendi, Tarih-i Peçevî, I, Matbaa-i Amire, İstanbul 1283, s. 55-56.

⁶ Halil Nuri, Nuri Tarihi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü Nu. 5996, v. 22a- 23a.

⁷ Ahmed Asım, Tarih-i Asım, I, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul 1282, s. 49-51; Kethüda Said Efendi, Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirilmesi, hzl. Ahmet Özcan, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1999, s. 77-78.

⁸ Ahmed Cevdet, Tarih-i Cevdet, VI, Tertib-i Cedid, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1303, s. 103-105.

için birçok maddenin özünü birbirine karıştırarak barutu icat etmişlerdir. MS I. yüzyıla gelindiğinde, Çinli simyacılar barutun en önemli bileşeni güherçile hakkında pek çok bilgiye sahipti. Onlara göre “*barutun üç maddesinden birincisi olan güherçile, barutun prensi ve diğer katkı maddeleri olan kükürt ile odun kömürü de nazırlarıydı*”⁹. Barutun icadından asırlar sonra Osmanlı divan şairi Şeyh Galib adeta Çinli simyacılar nazire yaparcasına barutu bir *zafer iksiri* olarak tanımlayacaktır¹⁰.

“*Hak bu kim bârûta iksîr-zafer desem sezâ
İşte Dâru'd-darb-ı hâlis yapıdı bâridir güvâh*”

Eski Çin’de halk, gündelik hayatın bir parçası olan bambunun ateşe atıldığında, sıcaklığın etkisiyle boğumlar arasında kalan havanın genişlediğini ve büyük bir gürültüyle patladığını müşahade etmişti. Bu sebeple bambunun sert çeperi ateşte ısınca etrafa şarapnel benzeri parçalar saçtığı öteden beri biliniyordu¹¹. Çinli simyacılar tecrübeleriyle bu patlamadan yararlanılabileceğinin farkına vardılar. Güherçile, kükürt ve odun kömürü gibi maddelerin yanıcı özelliği uzun zamandan beri bilindiği için bu maddelerin yakılmasıyla meydana gelecek muazzam patlama fikri, barutun icat edilmesini sağlamış olmalıdır¹².

Barutun ilk kullanım amacı, günümüzdekinden oldukça farklıdır. Eski bir Çin inancına göre Çin’in batı bölgelerindeki tepelerde yaklaşık 30 cm boyunda bir insanı andıran türkek tabiatlı *Şan-sao* adlı canlılar yaşamaktaydı. Bu canlıların kendilerini rahatsız edenleri titreme ve sıcak terleme nöbetleriyle hasta ettiklerine inanılıyordu. Çinliler bu canlıları korkutup kaçırmak için bazı araştırmalar yapmışlar ve neticede yakıldığında büyük bir patlama sesi elde edilen barutu, bu canlıları korkutup kaçırmak için kullanmışlardır¹³.

Barutun icat edildiği devirlerde, savaş alanları günümüze nispeten daha sessiz olduğundan barut, önce düşmanı korkutmak için kullanılmıştır. Bu ilginç icat, Müslümanlar tarafından torbalara doldurularak düşmanları korkutmak için kullanılmış, daha sonraları gevşekçe bağlanmış bir keseye doldurulan baruta idrar, dışkı, pırasa suyu, demir saçmalar ve porselen kırıkları gibi

⁹ Crosby, Ateş Etmek, s. 88-89.

¹⁰ Şeyh Galib, Şeyh Galib Divanı, İbtidâ-i Tevârih, Mısır-Bulak 1252, s. 51.

¹¹ Crosby, Ateş Etmek, s. 89-91; S.J.von Ramocki, Geschichte der Explosivstoffe, Gerstenberg Verlag, Tarihsiz, s. 184-185.

¹² Crosby, Ateş Etmek, s. 89-90.

¹³ Carlo M.Cippolla, Yelken ve Top, (Kısaltma: Yelken ve Top), çev. Aslı Kayabal, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2003, s. 55.

maddeler eklenerek düşmanlara atılmaya başlanmıştır. Böylece torbadaki maddelerin parça tesirinden yararlanılmıştır. Bir süre sonra barut doldurulan gevşek bağlanmış keseler, demir güllelere dönüştü. Çinliler XIV. yüzyılda elle ya da mancımikle atılabilen humbaraları kullanmaya başladılar.

Bütün ateşli silahların atası sayılabilecek ateş mızrakları 900'lü yıllarda icat edildi. Bir ateş mızrağı yapılırken ucu açık bir boruya kükürt, odun kömürü ve baruttan oluşan bir karışım dolduruluyordu. Daha sonra borunun ucuna bir ok yerleştirilerek borunun alt kısmındaki karışım, bir fitil yardımıyla ateşlenince karışımın yanmasıyla açığa çıkan gaz, oku ileriye fırlatıyordu. Birçok mızrağın bir seferde fırlatılabilmesi için rampa olarak bir sepet kullanıldı. Bu silah, daha sonra yapılan bütün ateşli silahlara ilham kaynağı oldu.

Ateş mızrakları, bir tür ateş pompası gibi kullanılabildiğinden meydan savaşlarıyla kale kuşatmalarında hem saldıran hem de savunan taraf için önemliydi. Bu yeni silahın isabet oranı yüksek olmamakla beraber, birçok askerin topluca savaştığı bir ortamda, karşı tarafa büyük zayıat verdirdiği muhakkaktır. Ateş mızrakları içindeki baruta zamanla kum, tahriş edici maddeler, zehir, çanak çömlek ve metal parçaları eklendi. Zamanla atılacak nesnelere boyutu büyütülmüş ve kullanılan güherçile oranı da arttırılınca bu düzenek, top hâlini aldı¹⁴.

Savaşlarda ok, kalkan, mızrak vb. gibi geleneksel silahlar tahminen XIV. yüzyıla kadar savaşın kaderini tayin ederken bu yüzyıldan itibaren ateşli silahların yaygınlaşması ve savaş alanlarında galibin barut kokusuyla tayin edilmesini bazı araştırmacılar “*askerî devrim*” terimiyle adlandırdılar¹⁵. Ateşli silahların yaygın olarak kullanılmaya başladığı yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin de giderek güçlendiği bir döneme denk gelmektedir. Peki Osmanlı bu devrimin neresinde yer almaktadır? Batılı bazı araştırmacılar, ateşli silahları kullanan ülkeleri mucitler, var olanı geliştirenler [inovasyon] ve sadece hazır teknolojiyi kullananlar olmak üzere üçlü bir tasnife tabi tutarlar. Buna göre İngiltere ve Hollanda gibi devletler mucitler sınıfına dâhil edilirken, Osmanlılar 3. grupta yer alan, tüketici bir devlet statüsüne yerleştirildi¹⁶. Ancak söz

¹⁴ Crosby, Ateş Etmek, s. 89-90.

¹⁵ Geoffrey Parker, Askerî Devrim Batının Yükselişinde Askerî Yenilikler, çev. T. Zorlu, İstanbul 2006.

¹⁶ Keite Krause, Arms and The State: Patterns of Military Production and Trade, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 30-45, 50-54.

konusu sınıflandırmanın bilgi eksikliğinden kaynaklanan bir tasnif olduğu kesindir. Zira Osmanlılar gibi gerek doğuda gerekse batıda farklı ve devrin en güçlü devletleriyle mücadele eden bir devletin tüketici sıfatıyla rakiplerini yenmesi mümkün müdür? Bu sorunun cevabı ancak Osmanlıların ateşli silah teknolojisini kullanmalarının tarihini bilmekle yanıtlanabilir.

2. Ateşli Silahlarla Tanışma ve Eski Bir Tartışma: Osmanlı İlk Kez Ateşli Silahları Ne Zaman Kullandı?

Osmanlı'nın ateşli silahlardaki gelişmişliği ortadadır. Ancak ateşli silahların ilk kez ne zaman kullanıldığı henüz bitmeyen bir tartışmadır. Bu konudaki mevcut görüşler iki gruba ayrılabilir. Birinci gruptakiler, topun ve tüfeğin kullanıldığı belli bir olay veya zamanı işaret etme eğilimindedirler. Nitekim topun ilk kez kullanıldığı tarihi, Karamanoğulları ile Akşehir önlereinde 1364'te yapılan savaş¹⁷, İstanbul'un Türkler tarafından ilk kez kuşatılması (1369)¹⁸, I. Kosova Savaşı (1389)¹⁹ olarak ya da I. Mehmed dönemi (1413-1421)²⁰ gibi daha geç bir zaman gösteren farklı görüşler varken, tüfeğin ilk kez kullanıldığı tarihi, Düzmece Mustafa Olaya (1421) bağlayan görüşler mevcuttur²¹.

İkinci gruptakiler ise tarih vermek yerine bunun bir süreç olduğuna dikkat çekme eğilimindedirler. Bu iddialardan birine göre

¹⁷ İsmail Hami Danişmend, yalnız hususi kütüphanesinde bulunan Şikârî'nin Karamannâme adlı eserinin yazma nüshasına dayanarak farklı bir görüşü savunur. Danişmend, Osmanlı Devleti'nde topun ve tüfeğin ilk kez kullanıldığı tarihi olarak I. Murad'ın Karamanoğlu Beyi Alâüddin ile Akşehir önlereinde 1364 yılında yaptığı ikinci savaşı gösterir. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1945, s. 73. Şikârî'nin bu eserinin en son yapılan transkripsiyonunda da bahsedilen bilgi yoktur. Bk. Şikârî, *Karamannâme [Zamanın kahramanı Karamaniler'in tarihi]*, hzl. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu, Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayını, İstanbul 2005.

¹⁸ Tülin Çoruhlu, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techizatları (Askeri Müzeden Örnekler)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 2.

¹⁹ Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi*, Yay. hzl. Faik Reşit Unat-Mehmed A.Köymen, II, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 1987, s. 565, 667; David Ayalon, *Gundpowder and Firearms Mamluk Kingdom. A Challenge to a Medieval Society*, (Kısaltma: *Gundpowder*) London 1956, s. 141-142; Vernon J. Parry, "Barud-The Ottoman Empire", *IEP*, I, Leiden 1986, s. 1061; T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 1993, s. 125-126; Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı", *İÜEF Tarih Dergisi* Ord. Prof.Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısından Ayrı Basım, İstanbul 1979, s. 301; Aynı müellif, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 247; Aynı müellif, "Osmanlı Topçuluğunun İlk Yılları", Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, İstanbul 1995.

²⁰ Ateşli silah teknolojileri üzerine çalışmaları ile tanınan Vernon J. Parry ise Arnavutluk ile ilgili 1431 tarihli bir kayda dayanarak böyle bir iddiada bulunmaktadır. Vernon J. Parry, "İslâm'da Harb Sanatı", çev. E.Merçil-S.Özbaran, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 28-29, İstanbul 1974-1975, s. 203.

²¹ Bk. 28. dipnot.

Osmanlılar, ateşli silahları Balkanlardaki fetihleri sırasında temas ettikleri Sırp'lardan ve Boşnaklardan öğrenmişlerdir²². Bu grupta değerlendirilebilecek diğer bir iddiaya göre ise Osmanlıların ateşli silahlarla tanışmaları Kandiye Kuşatması sırasında karşılaştıkları Hıristiyanlar vasıtasıyla olmuştur²³. Osmanlılar birden bire ateşli silahlara ve bunları kullanma becerisine sahip olmadılar. Zira her yenilik gibi ateşli silahların kullanılması da bir sürece muhtaç olmalıdır. Ateşli silahların ilk kez kullanıldığı tarih hakkında devam eden görüş ayrılığı hâlâ varlığını koruyor. Bu konuda tam bir tarih vermek eldeki kaynaklara göre zor görünüyor. Ancak kuruluş tarihini tam olarak veremesek de Yeniçeri Ocağının kuruluşu²⁴ (tarihî bilgilere göre 1362-1365 yılları arası) bu konuda bir dönüm noktası olmalıdır. Yeniçeri Ocağı kurulduktan hemen sonra ateşli silahların etkin bir şekilde kullanıldığını düşünmek, fazla iyimserlik olacaktır. Zira yukarıda sözü edilen süreç, bu dönemden sonra başlamış olmalıdır. Yeniçeri Ocağının kuruluşu aşamasında ateşli silahların ne sıklıkla kullanıldığına dair fazla bilgi yoktur. Ancak ateşli silahların sonraki dönemlerde etkin bir şekilde kullanıldığına dair verilerden bunun yaygınlaşmasıyla Yeniçeri Ocağı sayısının artması ve ocağın daha teşkilatlı bir hâle gelmesi arasında bir paralellik gözlenmektedir.

Tüfeğin ilk defa ne zaman kullanıldığı hâlâ tartışılabilir. Osmanlı'nın Selanik'in Fethi (1432), Sivrihisar Kuşatması (1442)

²² Djurdjica Petroviç'e göre Osmanlılar, XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyıl boyunca Balkanlar'daki fetihlerinde Boşnak ve Sırp'lar ile karşılaşmışlardır. Balkanlar'daki savaşlar neticesinde önemli ölçüde top ve tüfek ele geçirilmiştir. Sırp'ların kullandığı "tüfenk" adlı silah Osmanlılar tarafından çok beğenilmiş ve yeni fethedilen bölgelerdeki tüfek imalathaneleri Osmanlı idaresinde de eskisi gibi üretimine devam etmiştir. Djurdjica Petroviç, "Firearms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquest of the Fourteenth and Fifteenth Centuries", War, Technology And Society In The Middle East, Edited By: Vernon J.Parry- M.E. Yapp, Oxford University Press, Newyork-Toronto 1975, s. 189-192; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlıların Batıda Gelişen Bazı Teknolojik Gelişmelerden Etkilenmeleri", Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 124.

²³ Graf Marsilli, Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî vaziyeti, çev. M. Kaymakam Nazmi, Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası, Ankara 1934, s.164.

²⁴ I. Murad zamanında (1360-1389) Karaman'dan gelen Kara Rüstem adlı bir alim, Kazasker Çandarlı Halil'e savaşta alınan esirlerin beşte biri İslam inancına göre devletin olduğu hâlde, bu esirlerden yararlanılmamasının nedenini sordu. Durum, Çandarlı Halil tarafından padişaha bildirildi ve padişahın da gerekenin yapılmasını emretmesi üzerine, her esirden yirmi beş akçe para alınmaya başlandı. Yine Gazi Evrenos Bey'e haber gönderilerek her beş esirden birinin devlet adına alınması, esir sayısı beşi bulmazsa yirmi beş akçe para alınması emredildi. Bu şekilde toplanan esirler halkın hizmetine verilerek Türkleştirilip Müslümanlaştırıldıktan sonra, kendilerine ak börk giydirilerek yeni bir ordu kuruldu. Ordunun askerine de yeni asker manasına gelen yeniçeri adı verildi. Bk. Mehmed Neşri, Tarih, I, s. 197-199; Oruç Beğ, Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi-1288-1502], hzl. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 24-25.

ve Varna Savaşı (1444) gibi bazı savaşlarda tüfek kullandığı bilinmektedir²⁵. Yeniçerilerin ilk dönemlerdeki savaşlara göre bu savaşlarda daha aktif rol aldıkları göz önünde bulundurulursa ateşli silahların etkili kullanımı ve Yeniçeri Ocağının gelişme çizgisi arasındaki paralellik daha iyi görülecektir. Nitekim bu savaşlardan sonra Osmanlı, gerek doğulu gerekse batılı rakipleri karşısında düzenli ordularıyla ve ateşli silahlarıyla büyük başarılarla imza ataktadır.

Osmanlıların daha ilk devirlerinden itibaren ateşli silahları kullanma hususunda gösterdikleri bu başarı nasıl izah edilebilir?

Osmanlı Devleti, kuruluş aşamasında kendinden önceki diğer Türk devletlerinin aksine bir göçebe konfederasyonu olmaktan ziyade merkezî yönetime sahip, yerleşik değerler üzerine kurulu bir devlet olmayı tercih etti. Bu bilgi malumdur. Dolayısıyla tımar sisteminden bürokrasiye, teşkilattan teşrifata kadar pek çok alanda bu tercihin somut yansımalarını görmek mümkündür. Yine bu tercihin bir sonucu olarak Osmanlılar (Yeniçeri Ocağı gibi) daimi bir ordu kurmuşlardır. Ateşli silahların üretimi için muhtelif maden cevherlerini eritme, namlu delme; güherçile, odun kömürü ve kükürt gibi maddeleri belli oranlarda karıştırma gibi teknik bilgilere sahip olmak gerektiği gibi elde edilen silahların etkili bir şekilde kullanılabilmesi de belli aralıklarla talimi zorunlu kılmaktadır. Bu bilgilerin ve tecrübenin göçebelikten ziyade merkezî/yerleşik bir kültür içinde gelişeceği açıktır. Görüldüğü üzere merkezî/yerleşik bir yönetim anlayışı çerçevesinde kurulan Yeniçeri Ocağının terakkisiyle ateşli silahların etkili bir şekilde kullanımı arasında paralellik bulunmaktadır. Bu sebeple devletin merkezileştirilmesine dair en ciddi adımların atıldığı dönem olarak vasıflandırılabilir II. Mehmed dönemi, aynı zamanda ateşli silahların etkili kullanımının en bariz görülmeye başladığı dönem oldu.

II. Mehmed, pek çok görgü tanığının da şahadet ettiği üzere İstanbul'un fethinde topu, etkin bir şekilde kullandı²⁶. Fethin ardından da sur dışında bugün Tophane olarak bilinen semtte

²⁵ Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı", Tarih Dergisi Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısından Ayrı Basım, İstanbul 1979, s. 301.

²⁶ Agostino Petrusi (hzl.), İstanbul'un Fethi Çağdaşların Tanıklığı, I, çev. Mahmut Şakiroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2004, s. 40, 99-100, 103, 105, 107-110, 112-116, 135, 138-139, 145-146; 162-163, 173, 180-181, 183, 212-213, 218; II, s. 98-104; 110-111; Cristoforo Riccherio, "1453 Mayısının 29. Gününde İstanbul'un Düşüşü", Yedi Çağdaş Rivayet 1453 İstanbul Kuşatması, Der. ve İng. çev. J.R. Melville Jones, çev. Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008, s. 142.

Tophâne-i Âmireyi kurdu²⁷. Bu dönemde gerçekleştirilen diğer seferlerde de top, etkin bir şekilde kullanıldı²⁸. Bir kuşatma sırasında topun kullanıldığını yine bu dönemde yaşayan yeniçeri Konstantin Konstaninoviç Mihailoviç şöyle anlatmaktadır²⁹:

“Sultan daha muhasaraya ve fethе girişmeden evvel birçok hazırlıklar yapar. Onlar topları, özellikle büyük muhasara toplarını her zaman beraberlerinde sevkmezler. Zirâ bunlar ağırdır ve nakliyatта güçlüklerе yol açarlar. Develerin üstüne her şeyden bol miktarda yüklerler ve ele geçirmeye niyetlendikleri şehrin varoşlarına vardıklarında, büyük topları orada dökerler. Top barutu da yeterli miktarda mevcuttur. Bundan sonra, önce toplarla şehrin veya kalenin surlarının yeterli derecede tahribi ve yıkılması için emir verilir. ...[Y]eniçeriler surlarda gedikler açılmış olan yere yaklaşırlar. Bu gedik yakınında dururlar ve sessizlik içinde güneşin doğuşunu sabırsızlıkla beklerler. Ancak bundan sonra topçular bütün topları ateşlerler. Toplar ateşlendikten sonra, yeniçeriler büyük bir sür’atle merdivenlerin yardımıyla surlara tırmanırılar. Şehir ahali si kuvvetli top ateşinden geri çekilmiş olduğundan, sonradan yeniçerileri surların üstünde görünce, geri dönerler ve her iki taraf yiğitçe çarpışır. Yeniçeriler birbirlerini geride bırakarak surlara tırmanırılar. Her taraftan şiddetli ok ve ateşli silahlar atılır. Buna diğerlerinin atışları, davulun muazzam gürültüsü ve insanların haykırışları karışır. Böylece savaş, bir en çok iki saat sürer. ...Hücum yaklaşık olarak öğleye kadar sürer, daha fazla da devam edemez. Zirâ mühimmat kullanılmış, bazıları öldürülmüş, bazıları yaralanmıştır ve herkes bitâb düşmüştür.”

II. Mehmed döneminde ateşli silahlarla mücehhez Osmanlı ordusunun gerek doğuda gerekse batıda kazandığı zaferler karşısında Venedik Cumhuriyeti, Karamanoğulları ve Akkoyunlular ittifak çabasına düştüler. Venedik Cumhuriyetine giden Uzun Hasan’ın elçisi, Venediklileri Osmanlılara karşı savaşını devam ettirmeleri hususunda teşvik etti. Yine Akkoyunlu elçisinin talepleri arasında muhtelif ateşli silah ve mühimmat isteği de vardı. Venedik Elçisi Josaphat Barbaro da ittifakını gerçekleştirmek ve Akkoyunluları Osmanlılara savaşa ikna etmek için yola çıktığında Uzun Hasan’a götürdüğü hediyeler arasında “...birkaç top, bomba malzemeleri, tüfek, barut, gülle, kurşun ve 3000 duka değerinde

²⁷ Hâfız Hüseyin b. İsmâil Ayvansarayî, Hadikatü’l-Cevâmî, II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281, s. 58.

²⁸ Giovan Maria Angiolello, Fatih Sultan Mehmed, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayınları, İstanbul 2011, s. 55, 84, 101, 109-112, 118,

²⁹ Konstantin Konstatinoviç Mihailoviç, Bir Yeniçerinin Hatıratı, çev. ve yay. hzl. Kemal Beydilli, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s.112-113.

muhtelif silahlar...” ve gümüş kaplarla değerli kumaşlar vardı³⁰.

Ancak Uzun Hasan'ın sabırsızlıkla beklediği toplar ve ateşli silahlar zamanında kendine ulaşmayınca, toplarla donatılmış Osmanlı ordusu karşısında klasik silahlı süvarileriyle ve piyadeleriyle savaşmak zorunda kaldı ve mağlup oldu³¹. Josaphat Barbaro'nun elçiliği ardından Venedik Cumhuriyeti ile Akkoyunlular arasındaki ittifak arayışları, Caterino Zeno'nun ve Ambrogio Contarini'nin elçilikleri sırasında da devam etti. İttifak arayışında Akkoyunluların Venedik'ten başlıca talebi daha önce olduğu gibi ateşli silahlardı³². Görüldüğü gibi Akkoyunlular, Venedik'ten gelecek ateşli silahlarla Osmanlı karşısında tutunmak istediler. Ancak tüm gayretlerine rağmen Osmanlı karşısında başarısız oldular.

Osmanlı topları, düşman kalelerini yıkma yanında çıkarıldığı müthiş sesle düşmanda büyük korku yaratıyordu. Nitekim Fatih Sultan Mehmed zamanında Karamanoğlu Pir Ahmed Bey üzerine yapılan seferde Osmanlı toplarının sesinin Karamanoğulları üzerindeki etkisi ordudaki bir yeniçeri tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Lülüve'ye ordugâh kurdular; ama buradaki insanlar toplara hiç alışık değillerdi. Her top atışı duyduklarında kendilerini yere atıyorlar, gürültüden aptallaşıyorlardı”³³. Yine Kefe'nin fethi sırasında kullanılan toplar rakibin demoralize olmasına neden olmuş ve benzer bir etki yaratmıştı: “Top sesleri bütün gece durmaksızın sürdü. Âdeta yer sallanıyordu. Top atışlarından ölenler oldu ama daha çok, bu tip savaşa alışık olmayan halkı büyük bir korku sardı”³⁴. Yine Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki mücadelede Osmanlı ordusu saflarının bozulmaya başladığı bir sırada topların kullanması savaşın seyrini değiştirmiştir. Nitekim Osmanlı toplarının Safevîler üzerinde yarattığı etkiyi olayın şahidi

³⁰ Josaphat Barbaro, Anadolu'ya ve İran'a Seyahat, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 39-41, 45-46, 98, 101. Josaphat Barbaro'nun Akkoyunlulara götürdüğü hediyeler bir başka Venedik Elçisi Caterino Zeno'nun eserinde şu şekilde sıralanmıştır: “Hediyeler; altı tane kale yıkan büyük top, çok sayıda fitilli tüfek ve savaş tüfeği, barut ve diğer mühimmat, altı tane topçu, yüz tüfekçi ile top kullanmada mahir askerlerden ibaret idi.” Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s. 25. Yine benzer bilgiler için bk. Giovan Maria Angioiello, Fatih Sultan Mehmed & Fatih'in İçöğlanı Anlatıyor, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayınları, İstanbul 2011, s. 48-52.

³¹ Venedikli bir tüccar, “Venedikli Bir Tüccarın Seyahatnâmesi”, Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar Giovanni Maria Angioiello-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 169-171.

³² Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri, s. 23-26, 29-33, 38-41.

³³ Giovan Maria Angioiello, Fatih Sultan Mehmed, s. 55.

³⁴ Giovan Maria Angioiello, Fatih Sultan Mehmed, s. 84.

Venedik Elçisi Caterino Zeno şöyle ifade etmektedir:

“Zaruret hâlinde imdada yetişen Sinan, topları getirmelerini ve yarıçeriler ile İranlılar tarafına ateş etmelerini emretti. İranlıların atları bu cehennemî alet ve edevatın gök gürültüsünü andıran güm-bürtüsünü işitince dağılıp; her biri ovanın bir tarafına kaçtılar. Kor-ku ve dehşetin aşırılığından gemi azıya alıp süvarilerin mahmuz vur-masına itibar etmediler... Öyle ki, savaşı kaybettiğini düşünen Selim, onun [Sinan Paşa'nın] çabalarının etkisiyle mücadeleden galip çıktı. Doğrusu, eğer düşmanın [Osmanlıların] topları olmasaydı daha önce söylediğim gibi bundan önce böyle sesler duymadıklarından atların korku ve dehşet içinde kaçmalarına sebep olmuştu. Türk kuvvetleri dağılmışlar ve İranlılar tarafından kılıçtan geçirilmişlerdi”³⁵

Osmanlılar doğulu rakipleriyle mücadeleye giriştiklerinde topların ve ateşli silahların galibiyette büyük payı oluyordu. Ni-tekim Fatih Sultan Mehmed, Akkoyunlular üzerine sefer düzen-lediğinde toplarının etkinliği döneme ait bir kaynakta şu şekilde tasvir edilmiştir: “Yanında birkaç ağır top getirip, tam bir düzen içerisinde yola koyuldu”. Savaş, Osmanlı'nın istediği gibi meydan savaşı olmayıp dağlık alanda cereyan etseydi “Osmanlı Sultanı dağlık yerlerde toplarını kullanamadığından veya atlı birlikleriyle geniş meydana yer alamadığından kesinlikle düşmanın mızrağına yem olacaktı”³⁶. Yine 1587-1581 yılları arasında Osmanlı toprakla-rında bulunan Salamon Schweigger, Osmanlı Devleti'nin Safevîler üzerindeki üstünlüğünün başlıca sebebini onların ateşli silahla-rına bağlama eğilimindedir: “Bazı kimselerin görüşüne göre, 1514 yılındaki Çaldıran Savaşında da Türklerin topları çok etkili olma-saydı, İranlılar Türkleri yenilgiye uğratabilirlermiş”³⁷.

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında da Osmanlıların topu etkin bir şekilde kullandıkları görülmekte-dir. Hans Derschwam, özellikle Osmanlıların Safevîler üzerin-deki üstünlüğünde topların oynadığı role dikkat çekmektedir³⁸:

“...Eğer Türk askerinin topu olmasa her tarafta Acemlere ye-nilecek ve baskınlardan kurtulamayacaktır. Türk ordusu Acemlere yaklaştığında ve onu yenmeyi umduğu sırada Acemler, yeni kuvvet-lerle Türklerin yanlarına ve arkasına sızarak mühimmat ve erzakını

³⁵ Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri, s. 63-64.

³⁶ Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri, s. 31, 34.

³⁷ Salamon Schweigger, Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581, çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2004, s. 177.

³⁸ Hans Derschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987 s. 125-126.

yağma ediyorlar. İran ordusu Türk ordusunu kuşatarak top ve silah yardımını almasını önüyor ve Türk askerlerini öldürüyor. Böylece Türk ordusunu oraya buraya sevk ederek şaşırtıp yoruyor.”... “İranlılar Türklerden korkuyorlar. Zira Türklerin hiçbir zaman bu derece kuvvetli olmadığı kanaatindedirler. Türkler 1554’te İran’ı tamamen zaptetmek için harekete geçtiler. Tanrı bunu engeller inşallah. Çünkü sonunda ne olursa Hıristiyan âlemine olur. Her ne kadar İran halkı Türk halkı kadar çok değilse de Türklerin [Safevilerin olmalı] elinde top olmasa yine de onlarla savaşırılar. Şah, Kanuni’nin babası Selim ile savaşırken topların olduğu yerden kaçınmış ve Türk ordusuna yaklaşmış ilk hatları dağıtmaya başlamış, fakat tam bu sırada Selim topları harekete geçirerek İranlıları püskürtüp yenmiş ve zaferi kazanmıştır.”

Yine Hans Dernschwam’ın 1553-1554 yılları itibariyle Osmanlılarla Safevileri ateş gücü bakımından karşılaştırdığı şu satırlar, iki devlet arasındaki mücadelede ateşli silahların rolünü göstermesi bakımından önemlidir: “İran, Türkiye kadar kudretli ve zengin değil. Fakat muharip bir millettir. Topu yoktur... İran’ın topu yok. Hâlbuki Türkiye bu harbe 300-400 topla katılmış. Ayrıca yenicilerin binlerce tüfeği de varmış. Türklerin topu olmasa İranlılar onları sık sık mağlup edebilirler. Zira İranlılar Türklerden korkmuyorlar. Türklere karşı cesaretle dayanır, gözü kapalı savaşırılar”³⁹.

XVIII. yüzyılın başlarına dair bilgiler veren Joseph Tournefort da Osmanlıların kaliteli toplar ürettiği kanaatindedir: “Türkler çok iyi top dökerler, iyi malzeme kullanırlar ve orantıları oldukça iyi korurlar ne var ki topları daima basit ve süslemesizdir”⁴⁰.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, *barut imparatorluğu* olarak tanımlanmayı hak edecek ölçüde ateşli silahları iyi kullanmış, savaş meydanlarında rakiplerini yenilgiye uğratmıştır. Osmanlı Devleti, İslam âleminin en büyük barut imparatorluğu olması sebebiyle çevresindeki Müslüman devletlere ateşli silah uzmanları göndererek onlara yardımcı olmaya da çalışmıştır. II. Bayezid zamanında Memlükülere karşılıksız insan gücü ve harp malzemesi gönderildiği bilinmektedir. 1511’de 300 tüfek, 30.000 ok, 40.000 kantar barut, 2.000 kürek ve bakır gibi savaş malzemesi gönderilmiştir. Yine II. Bayezid zamanında, Gücerat Sultanı Bahadır Han, kendi için hizmet eden iki Osmanlı top döküm ustasından Mus-

³⁹ Dernschwam, Seyahat Günlüğü, 202, 283.

⁴⁰ Joseph Piton de Tourneforth, Tourneforth Seyahatnamesi, II. Kitap, çev. Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 40.

tafa Bayram'a Rumî Han ve Mustafa Sefer Selman'a da Hüdavend unvanlarını vermiştir. Yine Sultan Babür'ün emrinde çalışan Ali Kulu ve Mustafa Rumî de top, tüfek imalinde ve bunların kullanılmasında Rumî usulleri kullanmışlardır⁴¹.

Memlük Sultanı, Hamid Mağribî adlı bir adamını Yavuz Sultan Selim'e göndererek top, demir ve kereste talebinde bulunmuştur. Osmanlıların Habeşistan'daki hakimiyetlerinden önce bölgede Hıristiyan krallar hüküm sürmekteydi. Habeşistan Müslümanlarından Gran lakaplı Ahmed el-Mücahid, Osmanlılardan aldığı yardımla Hıristiyan krallığına savaş açmıştı. Ahmed el-Mücahid 1542 yılında Kral Galavdevos ve müttefiki ünlü kaşif Vasco de Gama'nın oğlu Cristavao de Gama'yı yenmeyi başarmıştır⁴².

Bunun gibi başka örneklerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, barut üretme teknolojisinde oldukça ileri olduğu devirlerde, bazı devletleri bu gücüyle etkiledi. Bu devletlerin askeri yeniliklere girişmelerine doğrudan veya dolaylı katkıda bulundu.

Akkoyunlulardan sonra İran'a hâkim olan Safevîler, Şah İsmail (öl. 630 / 1524) zamanında Osmanlı Devleti ile amansız bir mücadeleye girişti. Safevî askerleri Anadolu'dan toplanan savaşçı süvarilerdi. Şah İsmail'in ok, mızrak, kılıç gibi geleneksel savaş silahlarıyla savaşan ordusu, Çaldıran Savaşında ateşli silahlarla donatılmış Osmanlı ordusu karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. Safevîler, bu savaşta ateşli silahların gücünü anladılar. Osmanlı Devleti'nde padişahı korumakla görevli yeniçerilerin ateşli silahları kullanmadaki maharetleri Safevîleri derinden etkiledi. Safevîler, Şah Abbas zamanında (995-1038/1587-1629) radikal bir kararla savaşçı birliklerin asıl gücünü meydana getiren Türk boylarından topladıkları süvariler yanında, yeniçerilere benzer şekilde top, tüfek gibi ateşli silahlar kullanan bir hassa ordusu kurdular. Bu ordunun mensupları Kafkas milletlerinden, özellikle Çerkezlerden ve Gürcülerden seçiliyordu⁴³.

Kuzey Afrika'da Fas'ta yaşayan Sa'di sülalesi şerifleri Fas'ta hakimiyetlerini güçlendirmek için kendilerine hizmet eden aşiret kuvvetlerinden müteşekkil bir ordu kurdular. Sa'diler güvenlikleri için çeşitli ülkelerden özellikle de Osmanlılardan ve İspanyol-

⁴¹ Halil İnalcık, The Socio-Political Effects of Diffusion of Fire-arms in the Middle East, War, Technology and Society in the Middle East, Edited by. V.J. Parry and M.E. Yapp, London-Newyork-Toronto, s. 204.

⁴² Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti, İstanbul 1974, s.27-29.

⁴³ Parry, Harb Sanatı, s. 206.

lardan tüfekçi (rumat) birlikleri oluşturdular⁴⁴.

Yukardaki örnekler Osmanlıların ateşli silahlar hususunda rakipleri konumunda bulunan Müslüman devletlere de yardım ettiklerini göstermektedir. Zira bu devletlerin ateşli silahları kullanma hususunda Osmanlılar kadar başarılı olamadıkları bilinmektedir.

Topun ilk kez hangi tarihte kullanıldığı bilinmemekle birlikte XIV. yüzyıldan itibaren topların kullanıldığı⁴⁵ gözönünde bulundurulursa doğu toplumlarında ateşli silahların kabulü zaman almış olmalıdır. Ateşli silahların uzaktan da tesirli olması, bunların doğu toplumlarında “*nâmert*” damgası yemesine ve kabulünün gecikmesine sebep olmuş görünüyor. Doğü toplumlarında *mertliği* yücelten değerler içinde yetişen savaşçılar için ateşli silahların kabul edilebilirliğinin en azından tartışılır olduğuna dair ilginç örnekler mevcuttur.

Topların doğuda kullanılma zamanıyla ilgili farklı tarihler vardır: El-Kalkaşandi ve İbn-i Haldun’un ifadelerine göre (767-778/1365-1376) Memlüklerin İskenderiye’de ve Kahire’de top kullandıklarına dair ciddi deliller mevcuttur. Tüfeğin Memlüklerde ilk kez kullanılması, Sultan El-Eşref Kâ’sit Bey’in saltanat (895/1489-1490) yıllarına denk gelmektedir⁴⁶. Ancak Memlükler daha ilk devirlerden itibaren ateşli silahları kullanma konusunda isteksiz olmuşlardır. Onlara göre ateşli silahlarla ve donanmayla kazanılacak bir savaş, atla ve kılıçla kazanılacak savaş kadar değerli değildi. Onlar bu düşünceyle savaşlarda geleneksel silahları kullanmayı tercih ettiler⁴⁷. Memlüklere göre binicilikteki maharet, ok ve yay kullanmadaki ustalık, bütün savaş tekniklerinden üstündü. Ateşli silahlar, at üzerinde savaşmaya alışık Memlük süvarilerini atlarından vazgeçip yaya savaşmak mecburiyetinde bıraktığından eski savaş düzeninin terkinin zorunlu hâle getiriyordu. Tüfek, korkaklığın ve hain bir düşmanlığın alameti kabul ediliyordu. Onlara göre tüfek gibi ateşli silahlar, cesaretin ispatlanamayacağı “*şerefsiz*” bir silahtı. Memlüklerin ateşli silahlara karşı bu olumsuz bakış açısı nedeniyle, tüfeğin ve topun kullanıcıları

⁴⁴ Aynı yer.

⁴⁵ Gabor Agoston, “15. Yüzyılda Batı Barut Teknolojisi ve Osmanlılar”, Toplumsal Tarih, S. 18, İstanbul 1995, s. 10; Cipolla, Yelken ve Top, s. 11-12.

⁴⁶ Pary, Harb Sanatı, s. 202-203.

⁴⁷ Salih Özbaran, “16. Yüzyılda Asya’da ve Afrika’da Ateşli Silahların Yayılmasında Osmanlıların Rolü”, X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 1474.

genellikle siyah esirler ('abîd), Türkmenler ve Mağribiler oldu⁴⁸. Bu gelenekçi savaş anlayışları yüzünden Osmanlı Devleti ile yaptıkları Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) Savaşlarında mağlup oldular⁴⁹.

Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi Osmanlı Devleti, sahip olduğu ateşli silah/barut teknolojisiyle döneminin en önemli devletlerinden biridir. Bazı tarihçiler, barut üretimi teknolojisinde ileri olan Osmanlı Devleti'ni, Safevî Devleti'ni, Babür İmparatorluğu'nu, Rus Çarlığı'nı, Çin'deki Mançu İmparatorluğu'nu, Japonya'daki Tokugawa Şogunluğu'nu, Amerika kıtasındaki İspanya İmparatorluğu'nu ve Portekiz İmparatorluğu'nu *barut imparatorlukları* olarak adlandırmışlardır⁵⁰.

3. Osmanlı Devleti ve Toplumunda Ateşli Silahlar Algısı

Yukarıdaki tüm örnekler ateşli silah teknolojisinin benimsemede Osmanlıların gösterdikleri ilgiye şahadet eder niteliktedir. Osmanlılar bu teknolojiyi benimseme yönünde bir tavır takınırken rakiplerinin aksi yönde bir tavır takındıkları gözlemlenmektedir. Nitekim Osmanlı-Memlûk mücadelesinde Osmanlılar galip geldikten sonra, bir Memlûk emirinin Yavuz Sultan Selim'e söylediği şu sözler, ateşli silahlar karşısında Memlûklerin takındığı tavır yansıtması bakımından anlamlıdır: "*Memlûk emiri kendilerini Osmanlıların bahadırılığının değil, Frenklerden aldıkları ve Hz. Peygamberin sünnetine aykırı bir şekilde kullandıkları top ve tüfeğin yendiğini söyleyerek padişahı at üzerinde karşılıklı savaşmaya davet ediyordu*"⁵¹.

Görüldüğü gibi ateşli silahlar, Memlûkler ve Safevîler karşısında Osmanlılara üstünlük sağlamışsa da Osmanlı toplumunda da ateşli silahların kabulünün zaman aldığı gösteren ilginç veriler vardır.

Yeniçerilerin barutu ve ateşli silahları kabullenmede sergile-

⁴⁸ Pary, Harb Sanatı, s. 205-206.

⁴⁹ Ayalon, Gundpowder, s. 86; İnalçık, The Socio-Political Effects, s.203.

⁵⁰ Marshal G.S. Hodgson, İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, III, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 1-172; Vernon.J.Parry, "Osmanlı İmparatorluğu 1566-1617", çev. Necmi Ülker, Tarih İncelemeleri Dergisi, IV, 1989, s.177; Salim Ayduz, XV ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 34-35; Crosby, Ateş Etmek, s.104; Gábor Ágoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)", Osmanlılar, Yeni Türkiye Yay., Ed. Güler Eren-Cem Oğuz, X, s. 621, Ágoston, Osmanlı Savaşları, s. 132-133.

⁵¹ İbn-i Zünbül, Vâkı'âtüs-Sultan el-Gavri ma'a Selim el Osmani, nşr. A.Amir Kahire, 1962, s. 58'den naklen, Feridun Emecen, "Ateşli Silahlar Çağı: Askerî Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu", Osmanlı Klasik Çağında Savaş, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 44-45. Vurgu bana ait.

dikleri tavrı hakkında Ogier Ghiselin de Busbecq'in verdiği bilgiler oldukça ilginçtir. Rüstem Paşa'nın sadrazamlığı zamanında bazı sancak beyleri komutasındaki Osmanlı birliklerinin tüfekli Hristiyan birlikleri karşısında uğradıkları bozgunlardan sonra askerinin yenilgiyi izah şekli oldukça ilginçtir⁵²:

“...Fakat duracak zamanı bilmeyerek nihayet Hristiyan kuvvetleri ile karşılaşmışlardı. Bunlar tüfekle müsellâh süvâri kuvvetleri idi. Hristiyanlar akıncıları perişan ettiler, birçoklarını öldürdüler. Maktul düşenlerin arasında, Rüstem'in akrabalarından Achilles de vardı. Biraz evvel herkese cesaretini methettiği adam bu idi. Rüstem aldığı bu felaket haberinden o kadar müteessir oldu ki gözyaşlarını zaptedemedi. Dostunun vefatından duyduğu bu elem, biraz evvelki gurur ve iftiharının çok haklı bir cezası idi. Şimdi hikâyenin sonunu dinleyiniz. Bu da hoşla gitmeyecek bir şey değildir. Yukarıda söylediğim gibi, felâket haberini getirmiş olan Dalmaçyalı süvariye sonra paşa divanda: “Sizden kaç kişi vardı?” diye sorduğu zaman o: “2500 den fazla” cevabını verdi. Bunun üzerine paşa suale devam etti: “Peki, Hristiyanların sayısı ne kadardı?” Beş yüzden fazla olduklarını zannettiğini söyledi. Bir kısmı da pusuya yatmış olacaktı. Herhâlde harbe iştirak edenler beş yüzden fazla değildi. Bunun üzerine, paşa “Muntazam kuvvetlerden mürekkep Müslümanlar bu kadarlık Hristiyana mağlûp mu oldu? Utanmadan padişahın ekmeğini yiyorsunuz” dedi. Süvari bu takdirden hiç mahcup olmıyarak, cevap verdi: “Meseleyi lâyikile anlamadığınızı zannediyorum. Bizimkiler tüfek ateşine dayanamadılar. Bizi düşmanlarımızın baha dırlığı değil, ateş mağlûp etti. Eğer bizimle gerçekten mertçe kavgaya girişmiş olsalardı netice tamamen başka türlü olurdu. Hâlbuki onlar buna cesaret edemiyerek ateşi imdatlarına çağırdılar. Ateşin kuvveti bize galebe çaldı. Unsurların en kuvvetlisi ateş değil midir? Fani bir kuvvet onunla nasıl cidal edebilir? Her şey unsurların hücumu karşısında boyun eğmez mi?” Dalmaçyalı bu hissiyatı ifade ettiği zaman, hazır bulunanlardan hiç biri, vak'anın acılığına rağmen, kahkahalarını tutamadı.

Görüldüğü gibi Osmanlı askerinin kendi yenilgisini savunması Memlûk emirinin sözlerini anımsatmaktadır. Alenen ifade edilmese de tüfekle yapılan savaşın “nâmert”liğine dikkat çekilmektedir. Yeniçerilerin özelde tüfek, genelde ise ateşli silahlar hakkındaki düşüncelerine yaklaşık olarak aynı yüzyılda yaşayan

⁵² Ogier Ghiselin de Busbecq, Türk Mektupları, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Remzi Kitabevi, İstanbul 1939, s. 160-162. Vurgu bana ait.

Köroğlu da katılmaktadır. Köroğlu'nun şu dizeleri toplumun ateşli silahlara gösterdiği tepkiyi dile getirmesi bakımından anlamlıdır⁵³:

*Benden selâm olsun Bolu Beyi'ne
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır.
Ok gıcirtısından kalkan sesinden
Dağlar sada verip seslenmelidir.*

*Düşman geldi tabur tabur dizildi.
Alnımıza kara yazı yazıldı.
Tüfek icat oldu mertlik bozuldu.
Eğri kılıç kında paslanmalıdır*

*Köroğlu düşer mi yine şanımdan
Ayırır çoğunu er meydanından
Kırat köpüğünden düşman kanından
Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır.*

Köroğlu bu dizeleri söyledikten çok sonra, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine girdiği dönemlerde bile barutun ve ateşli silahların Osmanlı toplumunun en azından bir kesimince “nâmert” damgasından kurtulamadığı görülmektedir. Zira daha sonra kaleme alınan bazı Osmanlı kroniklerinde bu duruma işaret eden bilgiler vardır. Bu kronikler barut icat edilmeden, iki kişi arasındaki anlaşmazlığın veya mücadelenin pazu kuvvetiyle *mertçe* halledilebildiği, barutun icadından sonra ise eline tabanca alan küçük bir çocuk karşısında doğunun efsanevi kahramanı Zaloğlu Rüstem'in bile çaresiz kalacağı iddiasındadır⁵⁴. Çünkü artık savaş meydanlarında galibi belirleyen pazu kuvveti değil, barut kokusuydu. Halil Nuri, bu görüşü daha da ileri götürerek Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında güçsüzlüğünün daha fazla hissedildiği III. Selim döneminde barut kalitesi ve savaş sanayi alanında Batının gelişmişliğine karşın Osmanlı Devleti'nin görece düşük kalitede üretim yapmasına ilginç bir açıklama getirir: Ona göre Batılı devletler Müslümanların temel değerlerinden olan yiğitlikten yoksun olduklarından, düşmanlarıyla *mertçe* mücadele edememektedirler ve rakipleriyle daha az yüzleşerek daha az asker kaybederek sonuca ulaşmak istemelerinden barut üretimi ve

⁵³ Öner Yağcı, Köroğlu, Yaşamı ve Şiirleri, Gün Yayınları, İstanbul 1996, s. 137.

⁵⁴ Ahmed Asım, Tarih, I, s. 49-51; Kethüda Said Efendi, Tarih, s. 77-78.

savaş sanayi alanında ilerleme kaydetmişlerdir⁵⁵. Görüldüğü gibi her değişim ve yenilik gibi barutun ve ateşli silahların gerek askerler gerekse toplum tarafından benimsenmesi zaman almıştır. Önceleri bir yenilik olduğundan yeniçerilerin benimsemediği ateşli silahlar, zamanla Osmanlı ordusunda yaygınlaştı ve geleneksel talimin bir parçası oldu. Geçmişin *yeniliği* zamanla yeniçeriler için *gelenek* hâline geldi. Öyle ki II. Mahmud zamanında modern bir ordu kurmak için yeniçerilerden yeni talim usulünde talim yapmaları istendiğinde yeniçeriler, Batı tarzı eğitimi “*gavur icadı*” olarak gördükleri için kabul etmediklerini, geleneksel talim şekillerinin *keçeye kılıç çalmak ve tüfekte atış talimi yapmak* olduğunu⁵⁶ söylediler. Her ne kadar Osmanlı Devleti’nde ateşli silahların kabulü zaman almış gibi görünse de Osmanlı, daha ilk dönemlerden itibaren barut ve ateşli silah teknolojisinde çağdaşlarının pek çoğundan daha ileride olma arzusundaydı. Osmanlı Devleti’nin ateşli silahlara sahip olma arzusunu gösteren örnekler ortadayken reyanın ve ordudan bir kesimin tam aksi bir tavır sergilemesi nasıl izah edilebilir/edilmelidir? Öyle görünüyor ki reaya ve devlet ateşli silahlara karşı birbirinden farklı iki yaklaşım geliştirmiştir. Zira geleneksel değerlerden beslenerek hayatı *idealizm/romantizm* çerçevesinde yorumlayan reaya ile beşerî hislerden ziyade gelecek/varlık kaygısıyla *pragmatizm* esaslarıyla hareket eden devlet aklı arasında fark olması doğaldır. Bu nedenle reyanın ya da ordudan bir kesimin düşüncesi/tutumu, devletin düşüncesini/tutumunu yansıtmamaktadır. Bu düşünce farklılığı nedeniyledir ki Osmanlı Devleti, reyanın aksine, ateşli silahları gelenek kökenli bir tepkiyle “*nâmert*” olarak tanımlamak yerine, *devlet aklının temel özelliklerinden olan pragmatizm* ilkesi gereğince ateşli silahlara sahip olmayı seçmiş ve bu çabasından dolayı günümüz tarihçilerinin pek çoğu tarafından yerinde bir tanımlamayla *barut imparatorluğu* olarak nitelendirilmiştir⁵⁷. Osmanlı Devleti’nin pek çok icraatında gözlemlenebilen *pragmatik* davranabilme ve gereğinde

⁵⁵ Halil Nuri, Tarih, v. 22a- 23a.

⁵⁶ “Hâşâ gavur ta’limidir etmeyiz, biz kılıç ile keçe çalar, şeş-hâne atar, nişân ururuz” Sahâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es’ad Efendi, Üss-i Zafer, hzl. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 58; Benzer ifadeler için bk. Ahmed Cevdet Paşa, Tarih, XII, s. 181.

⁵⁷ Marshal G.S. Hodgson, İslâm’ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, III, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 1-172; Vernon J. Parry, “Osmanlı İmparatorluğu 1566-1617”, çev. Necmi Ülker, Tarih İncelemeleri Dergisi, IV, 1989, s.177; Salim Aydın, XV ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.34-35; Crosby, Ateş Etmek, s.104; Gábor Ágoston, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)”, Osmanlılar, Yeni Türkiye Yayınları, ed. Güler Eren-Cem Oğuz, X, s. 621, Ágoston, Osmanlı Savaşları, s.132-133.

yerellikten sıyrılıp cihanşümul düşünebilme gücü ona diğer pek çok rakibine ve çağdaşına nasip olmayan bir ömür bahşetmiştir.

Sonuç

Osmanlıların beylikten devlete, devletten imparatorluğa evriminde sahip oldukları güçlü ordularının büyük bir payı olduğu görülmektedir. Özellikle ateşli silahlarla donatılan Yeniçeri Ocağı savaş meydanlarında asırlarca Osmanlı Ordusunun en etkin bölümlerinden olmuştur. Osmanlı Ordusu ve toplumunda ateşli silahların benimsenmesine karşıt olarak gelişen bazı münferit direnişlerden farklı olarak devletin daha kuruluş aşamasından itibaren ateşli silahlarla mücehhez bir orduya sahip olma gayreti içerisinde olduğu görülmektedir.

Devletin bu tutumu zamanla ateşli silahlara karşıt bir tavır geliştiren reyanın bir kısmının da tutumunun değişmesini sağlamıştır. Reyanın bu karşıt kesimi de ateşli silahları benimsemiş ve kullanmaya başlamıştır. Hatta bir müddet sonra *mertlikle* özdeş sayılabilecek *seymenlik*, *yiğitlik*, *efelik* vb. kavramlar silahsız düşünülemez hâle gelmiştir. Daha sonra ateşli silahlara kutsiyet ve namus gibi kavramlar atfedilmiştir. Nitekim Türk toplumunda hâlâ varlığını devam ettiren “*at*, *avrat*, *pusat* [silah]” üçlemesi, halk dimağında ateşli silahların namus kavramıyla ilişkilendirilerek taşıdığı kutsiyeti göstermesi bakımından ilginçtir. Ancak görüldüğü gibi her ne kadar reyanın ve berayanın (günümüzde halkın) ateşli silahlar karşındaki tutumu değişse de bunu şekillendiren yine geleneksel/dinsel değerler olmaya devam etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

1-Kaynak Eserler

- Ahmed Asım, *Tarih-i Asım*, I, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul 1282.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI, XII Tertib-i Cedid, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1303.
- Busbecq, Ogier Ghiselin de, *Türk Mektupları*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Remzi Kitabevi, İstanbul 1939.
- Angiolello, Giovan Maria, *Fatih Sultan Mehmed*, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayınları, İstanbul 2011.
- Hâfız Hüseyin b. İsmâil Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281.
- Halil Nuri, *Nuri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü Nu. 5996.
- Derschwam, Hans, *Istanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Barbaro, Josaphat, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.
- Kethüda Said Efendi, *Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirilmesi*, hzl. Ahmet Özcan, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1999.
- Konstantin Konstatinoviç Mihailovi, *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, çev. ve yay. hzl. Kemal Beydilli, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- Marsilli, Graf, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden Inhitatı Zamanına Kadar Askerî vaziyeti*, çev. M. Kaymakam Nazmi, Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası, Ankara 1934.
- Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi*, yay. hzl. Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi-1288-1502]*, hzl. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.
- Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevî*, I, Matbaa-i Amire, İstanbul 1283.
- Petrusi, Agostino, (hzl.), *Istanbul'un Fethi Çağdaşların Tanıklığı*, I, çev. Mahmut Şakiroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2004.
- Riccherio, Cristoforo, "1453 Mayısının 29. Gününde İstanbul'un Düşüşü", *Yedi Çağdaş Rivayet 1453 İstanbul Kuşatması*, der. ve İng. çev. J.R. Melville Jones, çev. Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.
- Sahâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, hzl. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.
- Schweigger, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2004.
- Şeyh Galib, *Şeyh Galib Divânı*, İbtidâ-i Tevârih, Mısır-Bulak 1252.
- Şikârî, *Karamannâme [Zamanın kahramanı Karamanlilerin tarihi]*, hzl. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu, Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayını, İstanbul 2005.
- Tournefort, Joseph Piton de, *Tournefort Seyahatnamesi*, II. Kitap, çev. Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006.

“Venedikli Bir Tüccarın Seyahatnâmesi”, *Seyahatların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar Giovanni Maria Angiolello-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D’Alessandri’nin Seyahatnâmeleri*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

2-Araştırma ve İnceleme Eserler

Ágoston, Gábor, “ XVI. Yüzyılda Macaristan’da Osmanlı Barut Üretimi: Budin Baruthânesi”, *Belleten*, LXVII / 249, Ankara 2003, s. 541-552.

_____, “15. Yüzyılda Batı Barut Teknolojisi ve Osmanlılar”, *Toplumsal Tarih*, S. 18, İstanbul 1995, s. 10-15.

_____, “Avrupa’da Osmanlı Savaşları 1453-1826”, *Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2002, s. 128-153.

_____, “Gundpowder For The Sultan’s Army: New Sources On The Suplly Of Gundpowder To The Otoman Army In The Hungarian Campanigns Of The Sixteenth And Seventeenth Centruies”, *Turcica*, XXV, Paris 1993, s. 79-96.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)”, *Osmanlılar, Yeni Türkiye Yayınları*, ed. Güler Eren-Cem Oğuz, X, s. 621-632.

Ayalon, David, *Gundpowder and Firearms Mamluk Kingdom. A Challange to a Mediavel Society*, London 1956.

Aydüz, Salim, *XV ve XVI. Yüyülda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Cippolla, Carlo M., *Yelken ve Top*, çev. Aslı Kayabal, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2003.

Crosby, Alfred W, *Ateş Etmek Tarihte Fırlatma Teknolojileri*, çev. Aybek Görey, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2003.

Çoruhlu, Tülin, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techizatları (Askerî Müzeden Örnekler)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1945.

Emecen, Feridun, “Ateşli Silahlar Çağı: Askerî Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu”, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Eralp, T. Nejat, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Gölen, Zafer, *Osmanlı Devleti’nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Hasan Tahsin, *Fenn-i Eslihâ, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matba’ası*, İstanbul 1313.

Hodgson, Marshal G.S., *İslâm’ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, III, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlıların Batıda Gelişen Bazı Teknolojik Gelişmelerden Etkilenmeleri”, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 121-139.

İlgürel, Mücteba, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ateşli Silahların Yayılışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Ord. Prof. Dr. I. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısından Ayrı Basım*, İstanbul 1979, s. 301-318.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, II, Genelkurmay

Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 247-261.

- _____, "Osmanlı Topçuluğunun İlk Yılları", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995. s. 285-293.
- İnalçık, Halil, *The Socio-Political Effects of Diffusion of Fire-arms in the Middle East, War, Technology and Society in the Middle East*, Edited by: Vernon J. Parry and M.E. Yapp, London-Newyork-Toronto, s. 195-217.
- Krause, Keite, *Arms and The State: Patterns of Military Production and Trade*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- Maslow, Abraham H, "A Theory of Human Motivation", *Motivation and Personality*, Harper&Row Publisher, New York 1987, s. 15-31.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974.
- Özbaran, Salih, "16.Yüzyılda Asya'da ve Afrika'da Ateşli Silahların Yayılmasında Osmanlıların Rolü", *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 1473-1479.
- Parker, Geoffrey, *Askerî Devrim Batının Yükselişinde Askerî Yenilikler*, çev. T. Zorlu, İstanbul 2006.
- Parry, Vernon J., "Barud-The Otoman Empire", *EP*, I, Leiden 1986, s. 1061-1066.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu 1566-1617", çev.Necmi Ülker, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV, 1989, s. 151-178.
- _____, "İslâm'da Harb Sanatı", çev. E.Merçil-S.Özbaran, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 28-29, İstanbul 1974-1975, s. 193-218.
- Petroviç, Djurdjica, "Firearms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquest of the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *War, Technology And Society In The Middle East*, Edited By: Vernon J.Parry- M.E. Yapp, Oxford University Press, Newyork-Toronto 1975, s. 164-194.
- Ramocki, S.J.von, *Geschichte der Explosivstoffe*, Gerstenberg Verlag, Tarihsiz.
- Yağcı, Öner, (hızl), *Köroğlu, Yaşamı ve Şiirleri*, Gün Yayınları, İstanbul 1996.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

523

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

524

